

לשריפה לעולם, אפילו לא נפסלו". בדרך כלל, דברים הנפסלים מחמת הספק טעונים המתנה לפני שריפתם, כדברי הרמב"ם בהלכה הקודמת, כדי שלא לאבד קרבנות כשרים בידיים, ואילו בספקות אלו אין צורך להמתין, כי בלאו הכי הם מיועדים לשריפה בחוץ. לכאורה אין צורך לטעם זה, שכן בלאו הכי יש ספק האם לינה מועילה לפוסלים, ומה תועיל המתנה? אולם הרמב"ם הולך לשיטתו (הל' פסולי המוקדשין ו,כ), ופירוש המשנה פסחים ז,ט ושקלים ז,ג) ש"עיבור צורה" פשוטו כמשמעו, המתנה עד שצורת הבשר עוברת ומתקלקלת, והדבר מועיל אף לבשר הפרים לבטל ממנו דין בשר קדשים (מקדש דוד סי' יז,ד).

סיכום

בגמ' מופיעים כמה ספקות בהלכות הפרים והשעירים הנשרפים: א. האם נפסלים בלינה. ב. האם נפסלים ביציאה מהעזרה לפני זריקת הדם. ג. כשיצא חצי מן הפר, וחצי זה כולל אבר שרובו כבר בחוץ, האם הפר נחשב כבחוץ. נחלקו ראשונים בהשלכה מכך שיחשב כבחוץ, ושלוש דעות בדבר: רש"י – הוא מטמא את נושאו. תוס', ופירוש שני ברש"י – אם נפסל באותה שעה דינו כנפסל בחוץ, ונשרף בהר הבית (ולדעתם אינו מטמא את נושאו עד שיצא לגמרי). רמב"ם – מדובר ביציאה לפני זריקת הדם, ויציאת רובו פוסלתו. ד. כשיצאו רוב נושאי הפר, האם דינו כמי שיצא, לעניינים הנ"ל (כל אחד כשיטתו). ה. כשהפר יצא ואחר כך הוחזר לעזרה, ושוב הוצא על ידי אנשים העומדים מחוץ לעזרה ומושכים אותו, האם הוא מטמא אותם כבר בהיותו בעזרה (תוס' רמב"ם ומסקנת הראב"ד). לדעת רש"י הגמ' העלתה אפשרות שהחזרת הפר מועילה אף לטהר למפרע את הראשונים שהוציאוהו, אבל גם לדעתו לפי מסקנת הסוגיה הדבר ברור שהם טמאים.

הרמב"ם פסק שכל אלו הם ספק. יש בכך חידוש לגבי הספק השני, שכן פשטות הגמ' שלדעת ר' יוחנן יציאה אינה פוסלת, כשם שהכשיר קדשים קלים שיצאו קודם זמנם. הרמב"ם מחדש עוד, שמחמת הספק יש לשרוף את הפרים הללו בעזרה דווקא, ואפילו אם יצאו ממנה. עוד כתב, שניתן לשרוף מיד ללא המתנה ל"עיבור צורה".

ב. ההכרעה שמחמת הספק יש להחמיר ולשרוף בעזרה – מדוע זוהי החומרא, יותר מאשר שריפתם בחוץ? הרי לכאורה לפנינו שני חיובים מנוגדים: אם הם כשרים – מצוה לשרוף בחוץ לג' מחנות, ואם הם פסולים – מצוה לשרוף בעזרה. ולכאורה יש עדיפות לשריפה בחוץ, שכן זהו עניין מהותי במצות שריפתם של הכשרים, בעוד שריפת הפסולים יכולה להתקיים גם מחוץ למקדש (כפי שמצאנו בשריפת פסולים בהר הבית), וקיומה במקדש הוא דין נפרד שאיננו מהותי בה (קושיית הגר"ז). בחזון איש (סי' ו,ו) מסביר את העדפת השריפה בעזרה, שעל הצד שהם פסולים, וטעונים שריפה בעזרה, ההוצאה ממנה שלא לצורך היא ביזוי קדשים (נראה שכוונתו שההוצאה היא ביזוי בידיים, ו"שב ואל תעשה עדיף").

ג. שריפת פסול יוצא בעזרה – קושי מיוחד קיים בפסק הרמב"ם לגבי פסול יוצא, שישירף בעזרה, וכך כתב גם בהל' מעשה הקרבנות (ז,ג): "שלושה מקומות לשריפה: אחד בתוך העזרה... אם אירע בהן פסול, בין לפני זריקה בין לאחר זריקה, כגון שנטמאו או שיצאו חוץ לעזרה עד שלא הגיע זמנן לצאת". הרי כשיצא מן העזרה ונפסל בכך – יש לשרוף בהר הבית, כדברי הברייתא של לוי: "ובית הדשן אחר היה בהר הבית, ששם שורפין פרים... שאירע בהן פסול ביציאתן"! אמנם ניתן לפרש שהכוונה ליציאה אחרי הזריקה דווקא, וכשיצאו קודם הזריקה – יוחזרו לעזרה וישרפו שם, אבל בגמ' לא משמע כן, שהרי כשדנה בשאלה האם יש פסול יוצא ניסתה לפשוט מדברי לוי ולפרש ש"פסול ביציאתן", הבבא העוסקת בשריפה בהר הבית, הוא פסול יוצא לפני הזריקה! וכך מפורש בשטמ"ק (אות כח): "ופסול קודם זריקה דתני בה דשריפתה בעזרה – בשאר פסולים מיורי, ולא בפסול יוצא".

בליקוטי הלכות סובר שהרמב"ם גורס בגמ' אחרת, שניסתה לפשוט מהרישא בברייתא של לוי, "שאירע בהן פסול" בלא "ביציאתן", וישרפו בעזרה, ואת הבבא הזו ניסתה להעמיד בפסול יוצא. ולגרסה זו מוכח כרמב"ם, שהיוצא לפני הזריקה נשרף בעזרה²¹.

ד. הרמב"ם מוסיף בסוף ההלכה: "ויראה לי שאין אלו צריכין להמתין עד שתעבור צורתן, הואיל והן עומדין

מערכה ערה. טומאת אוכלין בחטאות המטמאות (קה,א)

אלא בגלל עיסוק מסוים בהם: הוצאת הפרים והשעירים הנשרפים לשריפתם, השריפה עצמה, שריפת הפרה האדומה, ושילוח השעיר לעזאזל. קבוצה זו נקראת בדברי הרמב"ם (בהקדמה לסדר טהרות, מהדו' מוסד הרב קוק עמ' יא): "טומאת החטאות". והחמירה התורה בקבוצה זו, שאדם

"אב טומאה" הוא טומאה בדרגה חמורה, המטמאת אדם וכלים (בבא קמא ב ע"ב). בדרך כלל, אבות הטומאות שנאמרו בתורה מטמאים את הנוגע בהם, או גם את הנושא אותם (כלים פ"א משניות א-ד). בחלק מאבות הטומאות, חידשה התורה, שאינם מטמאים אדם וכלים בנגיעה בהם,

21. אולם בכתבי היד לא מצאנו עדות לנוסח זה. ועיין במיוחס לר"ח, שפירש את הסוגיה בדרך אחרת, שיש בה דמיון מסוים לשיטת הרמב"ם, כפי שהעיר המהדיר שם.

כאוכל טמא. ברייתא זו מופיעה בתוספתא בפרה (פ"ז ה"ט), ושם קיימת שיטת תנאים שלישיית שאיננה מופיעה בסוגיה כאן, היא שיטת רבי שמעון, הסובר שכל אלו אינם מטמאים כלל, אפילו נגעה בהם טומאה, פרט לפרה אדומה. זאת, משום שלדעתו טומאת אוכלין נאמרה רק בדברים המותרים בהנאה (מנחות קא, ב), ואילו החטאות אסורות בהנאה. פרה אדומה יוצאת דופן, לדעתו, מפני שניתן לפדותה אפילו כשהיא על גבי המערכה ויש לה "שעת הכושר" להיתר הנאה (מנחות שם ובבא קמא עז, ב).

טומאת אוכלין בחטאות המטמאות - שיטות התנאים			
רבי מאיר	רבי חכמים	רבי שמעון	
טמאה ²		פרה אדומה	
טמאים	טמאים	טהורים	פריים הנשרפים
טמא	טהור ³	שעיר המשתלח	

הגמרא מבררת את דעת חכמים, כיצד היא מתיישבת עם הכלל הנ"ל שאוכל שעומד לטמא טומאה חמורה נחשב כאוכל טמא (ואם הם חלוקים על כלל זה – מדוע הודו בפרה אדומה ופריים הנשרפים?), ומתוך רב דימי בשם "אמרי במערבא": "צריכין הכשר טומאה ממקום אחר". רש"י מפרש, שדבר העומד לטמא טומאה חמורה אמנם אינו זקוק לטומאה שתיגע בו כדי שיטמא, אבל צריך הוא להיות מוכשר וראוי לטומאה, ואילו בעל חיים בחייו, כשעיר המשתלח, אינו ראוי כלל להיות אוכל. פירוש לפירושו: אמנם בדרך כלל דבר שסופו לטמא טומאה חמורה אינו זקוק להכשר על ידי מים, כפי שהתבאר, אבל בעל חיים בחייו גרע ממאכל שלא הורטב, ואינו ראוי כלל (צאן קדשים)⁴. הדבר דומה לחילוק במשנה בטהרות (פ"א מ"א ה"ל) לגבי נבלת עוף טהור, ש"צריכה מחשבה ואינה צריכה הכשר", כלומר, שאם לא חשבו לאוכלה – מן הסתם איננה בגדר אוכל, ואיננה מטמאת, אבל אם חשבו עליה לאוכלה – מטמאת אף בלא הכשר. מבחינה מילולית, כוונת רב דימי כ⁵: הברייתא שאמרה שזרעים צריכין הכשר ואילו נבלת עוף טהור אינה צריכה, כוונתה שהזרעים צריכין הכשר ממקום אחר, מדבר חיצוני להם, כמו מים או שרץ, וזהו מה שנבלת העוף אינה צריכה, אבל הכשר מחמת עצמה – אף היא צריכה, וכן גם החטאות המטמאות.

לפי פירושו, תירוצו של רב דימי בא רק להסביר את הסברה בדעת חכמים, ולא בא לסייג את דבריהם ולהעמיד

הנטמא מהם גם מטמא בגדים שנגע בהם בעודו עוסק בחטאות ("טומאה בחיבורין", וראה מערכה רעב). כמו כן, נבלת עוף טהור מטמאת את האוכל אותה, ולא את הנוגע בה ונושא אותה.

הסוגיה עוסקת בשאלה, האם אבות הטומאות הללו אינם מטמאים במגע כלל, או שהם נחשבים כאוכל טמא, שאמנם אינו מטמא אדם וכלים, אבל מטמא בטומאה קלה אוכל ומשקה שיגעו בו, וייעשו שני לטומאה. לעניין זה יש להבדיל בין שתי שאלות: האם כדי שיטמאו כאוכל הם זקוקים להכשר לטומאה על ידי מגע של נוזלים בהם ("הכשר מים"), כדין כל אוכל, שאינו מטמא עד שיוכשר לטומאה? האם כדי שיטמאו כאוכל הם זקוקים לגורם מטמא כלשהו שיגע בהם ויטמאם ("הכשר שרץ")?

הכלל "סופו לטמא טומאה חמורה"

בסוגיה כאן מופיע כלל, לפיו אוכל שעומד להפוך לאב הטומאה ("סופו לטמא טומאה חמורה") – נחשב כאוכל טמא עוד בטרם נעשה אב. תנא דבי רבי ישמעאל לומד זאת מכך שהתורה הזכירה בעניין ההכשר לטומאה את הדוגמא של זרעים ("על כל זרע זרוע אשר יזרע"), והרי מזון מן הצומח אינו יכול להעשות אב הטומאה בשום אופן. מכאן, שמזון מן החי שעומד להפוך לאב הטומאה – אינו זקוק להכשר לטומאה. בפשטות, הדבר מלמד על כך שמזון זה אינו זקוק למשקה שירטיב אותו ויכשיר אותו לטומאה, ועדיין יש צורך שהמזון ייטמא על ידי גורם מטמא כלשהו. ברם, בגמ' בנדה (נא, א), נאמר, שדבר שסופו לטמא טומאה חמורה אינו זקוק לא "הכשר מים" ואף לא "הכשר שרץ". כלומר, הוא מטמא מיד טומאה קלה, כאילו הוכשר במים ואף נטמא בשרץ ונעשה ראשון לטומאה.

הדוגמא המובהקת לדין זה היא נבלת עוף טהור, המטמאת כאב הטומאה רק כשהיא בבית הבליעה, אבל גם לפני אכילתה היא מטמאת אוכל שנגעה בו, אם היה בה שיעור כביצה (טהרות פ"א מ"א), וזאת גם אם לא הורטבה וגם לא נגע בה שרץ¹.

סוגיית הגמרא ופירושו רש"י

בברייתא כאן נחלקו תנאים על טומאת שעיר המשתלח. הכל מודים שפריים הנשרפים ופרה אדומה נחשבים כאוכל טמא, המטמא אוכלין ומשקין, אבל נחלקו בשעיר המשתלח: לדעת רבי מאיר אף הוא נחשב כאוכל טמא, מאחר שהוא מטמא את משלחו, וחכמים סוברים שמכיוון שהוא מטמא את משלחו בעודו חי – אינו יכול להחשב

1. הרשב"א והריטב"א בנדה נא, א מסבירים, שהנבלה אינה זקוקה להכשר שרץ כי היא מטמאת את עצמה במגע, וראה גם להלן (הערה 15) בדעת הרמב"ם. אולם בתוס' רבנו פרץ (פסחים יח, א) משמע שדין "סופו לטמא" אינו נובע מכך שהטומאה החמורה נוגעת בעצמה.

2. לר' שמעון – רק משום שיש אפשרות לפדותה ותהיה מותרת בהנאה.

3. לדעת חכמים – כי הוא חי. לדעת רבי שמעון – בלאו הכי מה שאסור בהנאה

אין בו טומאת אוכלין.

4. אולם הרש"ש מפרש שרש"י מצריך הכשר מים בפריים הנשרפים, וכדעת הראב"ד בפירושו הראשון להלן.

5. כן משמע ברש"י ד"ה אמרי במערבא, וכן כתבו בדעתו הרש"ש וש"ת חכם צבי סי' קז.

אין בהם דין "סופו לטמא טומאה חמורה" – מדוע אינם צריכים הכשר על ידי מים?

כסף משנה: הפרים הנשרפים אינם "סופו לטמא חמורה"

הדעה המקובלת בין האחרונים היא, שהרמב"ם פסק להלכה שבפרה ובפרים לא נאמר כלל דין "סופו לטמא טומאה חמורה", על פי מסקנת רב דימי כאן: "צריכין הכשר טומאה ממקום אחר", ולדעתו פירוש הדברים הוא שיש חילוק בין הפרה והפרים לבין נבלת עוף טהור, ובפרים לא מתקיים הדין "סופו לטמא טומאה חמורה" (כסף משנה). דברי חכמים בברייתא "פרה ופרים מטמאין טומאת אוכלין" פירושה שהם מטמאים אם תיגע בהם טומאה, ובניגוד לשעיר המשתלח, שאפילו באופן זה אינו מטמא כלל. הסיבה שהפרה והפרים אינם זקוקים להכשר מים איננה משום שסופם לטמא טומאה חמורה, אלא מטעם אחר לגמרי, ש"חיבת הקודש" מכשירה אותם לטומאה, כדין כל בשר הקדשים, שמקבל טומאה בלא הכשר (פסחים כ,א).⁸

בטעם החילוק בין נבלת עוף טהור לבין החטאות כתב בכסף משנה, שנבלת העוף הטהור מטמאת במגע,⁹ ולכן ראוי שגם טמא אוכלין, ואילו טומאת החטאות אינה אלא מחמת העיסוק בהם. בשו"ת חכם צבי (סי' קז) כתב טעם אחר: בנבלת עוף טהור המחשבה לאוכלה איננה סותרת את הסיבה לטומאתה, ואדרבה, התורה טימאה רק את מי שאוכל אותה, ולכן ראוי שתטמא טומאת אוכלין. בפרה אדומה ובפרים הנשרפים אכילתם אינה מטמאת, והיא אף מבטלת את מצותם וממילא גם את טומאתם, ולכן ראוי שלא יטמאו טומאת אוכלין.

שיטה זו מופיעה בראשונים בשם רבנו תם¹⁰, שלדעת חכמים לא נאמר כלל דין סופו לטמא טומאה חמורה בפרים ושעירים הנשרפים, וזהו פירוש דברי רב דימי: "צריכין הכשר טומאה ממקום אחר"¹¹. וטעם הדבר כאמור, שמכיון שפרה ופרים ושעיר אינם מטמאים אלא את העוסקים בהם – אינם חשבים "סופו לטמא טומאה חמורה"¹².

(מי נפתח פרפר כא,ב. ובחק נתן הסביר כעין זה, שכוונת הכס"מ "למגע בית הבליעה". הדבר תלוי בהבנת גדר טומאת נבלת עוף טהור, ראה לעיל מערכה קסט).

10. מובא בשיטה מקובצת בבבא קמא (עז,א ד"ה וזה לשון הר"ר ישעיה) וברמב"ן בשבועות יא,ב (וכתב ש"אין פירושו מחזור ונכון") ובר"ן שם (בשם "קצת מפרשים"), וראה ספר הישר, חלק החידושים, סי' תמח.

11. בשטמ"ק שם נראה שגרס כאן: "צריכין הכשר מים והכשר שרץ ממקום אחר".

12. נקודת המוצא לפירוש זה היא קושיית רש"י בחולין (פב,א ד"ה ואמר ר"ל) על דברי ר"ש: "פרה מטמאה טומאת אוכלין הואיל והיתה לה שעת הכושר": מדוע זקוקים אנו לשעת הכושר? הרי בלאו הכי היא מטמאת מדין "סופו לטמא טומאה חמורה"! ומקושה זו הוכיחו כמה ראשונים, שפרה אדומה איננה בגדר "סופו לטמא טומאה חמורה".

אך יש שתירצו את הקושה באופן אחר (תוס' בבבא קמא עז,א ד"ה פרה, בשם ר"י): דין "סופו לטמא" הוא בתנאי שהדבר נחשב כאוכל, ונטמא ומטמא בתורת אוכל ללא הכשר מים או שרץ, ולדעת ר"ש איסורי הנאה אינם בגדר אוכל, ועל כן חידש שגם לשיטתו פרה נחשבת כאוכל, בגלל שהיתה לה שעת הכושר. ברם, לשיטת הראשונים הקודמת דין "סופו לטמא טומאה חמורה" אינו מתורת אוכל, אלא זהו דין בפני עצמו שאב הטומאה מטמא גם טומאה קלה במגע (עיין ר"ן בשבועות יא,ב).

את שיטתם במקרה מסוים. נמצא להלכה, על פי דעת חכמים, שהחטאות הפנימיות מטמאות אוכלין ומשקין במגען, אפילו אם לא הוכשרו במים ולא נגע בהן שרץ, פרט לשעיר המשתלח.

שיטת הרמב"ם והקשיים בה

בהל' שאר אבות הטומאות (פ"ג הל' ב-ג) פסק: "...נבלת העוף הטהור... הרי היא כאוכל ראשון לטומאה, אף על פי שלא נגעה בה טומאה אחרת, ואינה צריכה הכשר. פרה אדומה ושעירין הנשרפים אינן כן: אף על פי שהן מטמאין המתעסק בהן, אם חישוב עליהן לאכילה צריכין שתגע בהן טומאה ואחר כך יטמאו טומאת אוכלין". לדעתו בפרה אדומה ובשעירים לא נאמר הדין שמי שסופו לטמא טומאה חמורה נחשב כבר כטמא טומאה קלה. מכל מקום, משתמע מדקדוק לשונו שהפרה והשעירים אינם צריכים הכשר על ידי מים.

כיוצא בזה כתב הרמב"ם בהל' פרה אדומה (פ"ה ה"ז): "הנוגע בפרים ושעירים הנשרפין עצמן אפילו אחר שיצאו, בין אדם בין כלים בין אוכלין בין משקין הכל טהור, וכן אם נגעו בשעיר המשתלח עצמו בזמן הולכתו טהורים, שאין אלו מטמאין אלא למתעסק בהן בלבד". אלא ששם ניתן להבין מדבריו שפרה אדומה שונה מפרים הנשרפים, שכן בהל' ב שם כתב: "והפרה עצמה אינה מטמאה לא אדם ולא כלים שנגעו בה", ומשמע שמטמאת אוכלין ומשקין, וכך פירש זאת בכסף משנה (הל' ז שם)⁶. אך רבים מהאחרונים דחו, שאין כוונת הרמב"ם לומר שהפרה מטמאת אוכלין קודם שתיטמא, וציון אדם וכלים, אותם אינה מטמאת במגע בשום אופן.⁷

הקושי המרכזי בפסק הרמב"ם הוא: מדוע פסק שפרים ושעירים אינם מטמאים אוכלין ומשקין, דלא כר' מאיר ודלא כחכמים? עמד על כך הראב"ד (הל' שאר אבה"ט שם), וכתב: "בחיי ראשי, כאשר עיינתי את הדברים במקומן בזבחים פרק טבול יום לא מצאתי אותם כדבריו". ועוד: אם

6. בכסף משנה פירש שהרמב"ם פסק כר' שמעון, המחלק בין פרה אדומה, שמטמאת טומאת אוכלין, לבין פרים הנשרפים, שאינם מטמאים טומאת אוכלין, אך התקשה בשאלה מדוע פסק הרמב"ם כדעתו. רבים תמחו על דברי הכס"מ שהרמב"ם פסק כר' שמעון: דברי ר"ש הם לשיטתו (מנחות שם) שרק "אוכל שאתה יכול לאכילתו לאחרים" מטמא טומאת אוכלין, ולא אוכל האסור בהנאה. לפיכך, פרים הנשרפים אינם מטמאים טומאת אוכלין כלל, ואפילו הוכשרו במים וגם נגע בהם שרץ, מפני שהם אסורים באכילה, ואילו פרה אדומה מטמאת, כי היתה לה שעת הכושר להיפדות לאחר שחיטתה. הרמב"ם (הל' טומאת אוכלין א,כה) פסק שלא כר"ש, שגם איסורי אכילה והנאה מטמאים. ועוד: הרמב"ם אומר כאן על הפרים שיטמאו אם יקבלו טומאה ממקום אחר, ולשיטת ר"ש הרי אינם מטמאים כלל! וראה להלן, שהכס"מ עצמו במקומות אחרים פירש את הרמב"ם אחרת.

7. שו"ת חכם צבי סי' קז, מנחת חינוך מצוה שצז, ועוד.

8. חכם צבי סי' קז, ומקדש דוד סי' לז,א. לדעת הרמב"ם (הל' טומאת אוכלין י,ז) חיבת הקודש מכשירה רק מדרבנן, וראה לעיל מערכה קז.

9. בחכם צבי סי' קז תמה עליו, שנבלת העוף הטהור אינה מטמאת במגע ובמשא, אלא באכילה, אך כוונת הכס"מ שהאכילה היא קשר ישיר עם הטומאה, כעין מגע, מה שאין כן העיסוק בהוצאה ושריפה, שעצם העיסוק הוא המטמא, ולא מפני שנוגע

ושעירים הנשרפים בהיותם בפנים, כי גם אליבא דרב דימי יש לדון האם גם בפנים אינם זקוקים להכשר מים.

האם הרמב"ם פסק כרבי מאיר?

בהלכות שאר אבות הטומאות (ו,יד-טו) כתב הרמב"ם: "השורף פרה אדומה ושעירים הנשרפים והמשלח את השעיר, אף על פי שבשעת מעשיהן מטמא בגדים כמו שביארנו, אם נגעו באוכלין אפילו בשעת מעשיהן הרי הן שני לטומאה". בכסף משנה כתב, שמפשות לשונו נראה ש"נגעו" מוסב על השורף והמשלח, שלמרות שהם כאב הטומאה לעניין זה שיטמאו בגדיהם – האוכל שיגעו בו אינו אלא שני, אולם הדבר תמוה. לפיכך פירש ש"נגעו" מוסב על הפרה והשעירים עצמם, וכאן פסק הרמב"ם כר' מאיר, ששעיר המשתלח מטמא טומאת אוכלין; והתקשה בטעמה של פסיקה זו¹⁴.

אולם בפירוש המשנה בזבים (ה,י) כתב הרמב"ם בפירוש כהבנתו הראשונית של הכסף משנה: "ודע, שהשורף פרה ופרים ומשלח שעיר מטמאין בגדים כמו שבארנו בהקדמה, אלא שעם כל זאת אינן מטמאין שניים ופוסלין אחד כמו כל ראשון לטומאה. ואל תחשוב שזה סותר את הכלל שאמר רבי יהושע (במשנה א שם): "כל המטמא בגדים בשעת מגעו מטמא אוכלין ומשקין להיות תחילה". לפי שהוא ביאר ואמר: כל המטמא בגדים בשעת מגעו, ולא אמר: כל המטמא בגדים סתם, ואלו לא במגע הם מטמאין בגדים, אלא בהתעסקם בפעולה מסוימת", ועמדו על כך במשנה למלך, ובאריכות במי נפתוח (פרפר כא ג). נמצא שאין להלכה זו קשר לסוגיה כאן ומחלוקת התנאים בה.

שיטת הראב"ד

הראב"ד (הל' שאר אבות הטומאות ג,ג) מציע שני פירושים לדברי רב דימי:

א. "דכולי עלמא אית להו דתנא דבי רבי ישמעאל... והאי דקא מפליג בין פרה לשעיר המשתלח משום דבעינן שיהא להם הכשר טומאה ממקום אחר, כלומר בעינן שיהיו ראויין לקבל טומאה ממקום אחר, ואם היו ראויים לכך – מטמאים הם מעצמם כאילו קבלוה ממקום אחר, ונפקא מינה דבעו הכשר מים שיהיו ראויים לקבל טומאה. הילכך פרה ופרים, שהם אוכלין וראויים לקבל טומאה – מטמאין מעצמן, אבל שעיר המשתלח, שהוא חי ואינו ראוי לקבל טומאה – אף

באחרונים (מראה כהן, קרן אורה) הקשו על פירוש הרמב"ם מהמשך הסוגיה: "בעי ר' אלעזר: פרים ושעירים הנשרפים מהו שיטמאו אוכלין ומשקין בפנים כבחויץ?", ומכאן שהם מטמאים מעצמם, שהרי אם מדובר בשנגעה בהם טומאה – למה לא יטמאו אף בפנים?! יש שהשיבו, שר' אלעזר שאל על פי פשט הברייתא, לפיה יש טומאה עצמית בחטאות, ובעיא זו נדחית על פי מסקנת רב דימי, המאוחר לר' אלעזר (קדשי דוד).

פירוש אחר ברמב"ם: גם בפרים יש דין "סופו לטומאה חמורה"

יש מקום להבנה שונה בדעת הרמב"ם¹³: דין "סופו לטמא" נאמר גם בפרה אדומה ובפרים הנשרפים, אך זאת רק לעניין שאינם צריכים "הכשר מים". בנבלת עוף טהור, לעומת זאת, התחדש שגם אינה זקוקה ל"הכשר שרץ", וזהו דין מיוחד בה בלבד¹⁴.

שעיר המשתלח. התורה קובעת שהמשלחו לעזאזל נטמא ומטמא את בגדיו, מעצם העיסוק בשילוח, ולא בגלל הנגיעה בו. רבי מאיר סובר שאם השעיר נוגע באוכל – האוכל נטמא, וחכמים חולקים, כי בעל חיים בחייו איננו מטמא טומאת אוכלין.

לדעת הרמב"ם, למרות שהמשלח את השעיר נחשב במובן מסוים כאב הטומאה, ולכן הוא מטמא את בגדיו בשעת השילוח, הרי שהאוכל שהוא נוגע בו בשעת השילוח איננו ראשון לטומאה, אלא שני בלבד.

לפי זה, המשפט "צריכין הכשר טומאה ממקום אחר" פירושו, שאמנם הפרים אינם טעונים הכשר מים, אבל זקוקים הם ל"הכשר שרץ", וזוהי פשטות הלשון "הכשר טומאה ממקום אחר", שצריך שיבוא גורם מטמא ממקום אחר ויטמאם¹⁵. בכך גם יובן הדיון בהמשך על פרים

13. משנת ר' אהרן (טהרות, סי' כז אות ב). נראה שכך הבינו בדעתו הראב"ד (עיין בפירושו השני) והכסף משנה, שגם לדעתו אין צורך בהכשר מים, וזאת משום שסופו לטמא טומאה חמורה (ולא הזכירו את עניין חיבת הקודש).

14. אפשר שטעם הדבר, שטומאתה היא מעין מגע בעצמה (ראה לעיל הערה 1), והדבר שייך בנבלת עוף טהור, מפני דמיונה לנבלת בהמה המטמאת במגע, וזוהי קבעה התורה שאמנם העוף מטמא כאב הטומאה רק באכילתו, אבל טומאה קלה יטמא אף במגע. לעומת זאת בחטאות אין כל שייכות לטומאת מגע, ולכן נגיעתם בעצמם אינה מטמאתם.

15. ראה נוספת לשיטה זו מהגמ' בחולין קכט,א, ששואלת על החותך כזית מאבר מן החי "למה לי הכשר?", עיין תוס' שם ד"ה למה לי. בגמ' בנדה נא,א נאמר על נבלת עוף טהור: "מאי שנא הכשר שרץ דלא בעיא, כדתנא דבי רבי ישמעאל, הכשר מים נמי לא תבעי, כדתנא דבי רבי ישמעאל!". בקושיה זו לא נאמר שמה שאינו טעון הכשר מים גם אינו טעון הכשר שרץ, אלא שמה שאינו טעון הכשר שרץ אינו טעון הכשר מים.

16. עוד הקשה הכסף משנה, מדוע האוכל הנוגע בפרים עצמם אינו אלא שני. על כך השיב בחק נתן, שמכיוון שדין סופו לטמא טומאה חמורה מחשיב את הפרים כאילו נגע בהם שרץ – הם ראשון לטומאה, והאוכל הנוגע בהם אינו אלא שני.

שעיר המשתלח, מפני שהוא חי. רבי שמעון (בתוספתא בפרה) סובר שכל אלו אינם מטמאים כלל, אפילו נגעה בהם טומאה, כי הם אסורים בהנאה, פרט לפרה אדומה.

נחלקו ראשונים בפירוש מסקנת הגמרא לדעת חכמים: יש אומרים שלשיטתם הפרה והפרים מטמאים אפילו בלא הכשר מים והכשר שרץ, על פי הכלל האמור (רש"י, להבנת הצאן קדשים). ויש אומרים שהם חולקים על הכלל, ולשיטתם כל דבר שסופו לטמא טומאה חמורה צריך הכשר מים (ראב"ד בפירושו השני), או אף הכשר מים ושרץ (רמב"ן). לשיטה זו, נראה שאין הלכה כדעת חכמים (ראב"ד, על פי פירושו השני). על פי כל הפירושים הללו, אין כל הבדל בין נבלת עוף טהור לבין הפרה והפרים.

הרמב"ם פוסק כחכמים, ששעיר המשתלח אינו מטמא כלל (כסף משנה בהל' שאר אבה"ט פ"ג; ובמקומות אחרים כתב שהרמב"ם פוסק כר' שמעון, או כר' מאיר). אך לדעתו יש הבדל בין נבלת עוף טהור, שאינה זקוקה להכשר מים ושרץ, לבין הפרה והפרים, שזקוקים להכשר שרץ ורק אז יטמאו. יש אומרים שלדעתו דין "סופו לטמא טומאה חמורה" לא נאמר כלל בפרה ובפרים הנשרפים (ומכל מקום אינם צריכים הכשר מים, מטעם אחר, שחיבת הקודש מכשירתם), וכך דעת רבנו תם. אפשרות אחרת: דין "סופו לטמא" נאמר בהם באופן חלקי, לגבי הכשר מים בלבד, ורק בנבלת עוף טהור נאמר שאינה זקוקה אפילו להכשר שרץ (משנת ר' אהרן).

שיטת חכמים בפרה אדומה ופרים הנשרפים		
הכשר מים	הכשר שרץ	
לא צריך	לא צריך	רש"י
לא צריך ²²	צריך	רמב"ם
צריך	לא צריך	ראב"ד בפירוש א
צריך ²³	לא צריך	רבנו תם ורמב"ן

חידוש מיוחד נוסף בדעת הרמב"ם, שהאנשים הנטמאים מחמת העיסוק בפרה ובפרים והשעיר מטמאים אוכל שיגוע בו טומאה קלה בלבד, להיות שני לטומאה.

מעצמו אינו מטמא. פירושו דומה לשל רש"י, אלא שלדעתו המשפט "צריכין הכשר טומאה ממקום אחר" מוסב על הפרה והפרים¹⁷, וכונתו שהם מטמאים דווקא אם הם ראויים לכך, ולכן הם זקוקים להכשר על ידי מים, ואילו השעיר החי אינו ראוי לקבל טומאה כלל.

לפי פירוש זה, לדעת חכמים פרה ופרים מטמאים מעצמם אם הוכשרו במים, ואילו שעיר אינו מטמא אפילו בהכשר מים, ומשמע שאף נבלת עוף טהור אינה מטמאת אלא אם כן הוכשרה במים. יש בזה קושי רב, שכן בכמה מקומות משתמע שנבלת עוף טהור אינה זקוקה להכשר מים¹⁸.

ב. "עוד יש לפרש להאי מימרא הכי¹⁹: לעולם רבנן לית להו דרבי ישמעאל, דסבירא להו דבעינן שיקבלו טומאה ממקום אחר, ופרה ופרים נמי על ידי קבלת טומאה... אבל שעיר שהוא חי לא מקבל טומאה ולא יהיב לה. ולדעת הנך רבנן נבלת עוף טהור נמי לא מטמאה עד דמקבל טומאה ממקום אחר". לפי פירוש זה תנא דבי ר' ישמעאל סובר שאין צורך לא בהכשר מים ולא בהכשר שרץ²⁰, אבל חכמים חולקים עליו, וסוברים שנדרש הכשר שרץ, ולשם כך האוכל צריך להיות ראוי לקבל טומאה, ולכן השעיר החי אינו נטמא ומטמא. באופן דומה פירש גם הרמב"ן (שבועות יא, ב): "ולדידי אין משמע הסוגיה אלא לומר, דרבנן לית להו תנא דבי ר' ישמעאל כלל, ופרה ופרים בהכשר טומאה דהיינו הכשר מים ושרץ מטמו אוכלין ומשקין"²¹.

הראב"ד מעיר על פירוש זה, שלפיו אין מקום לחלק בין נבלת עוף טהור לבין החטאות. ועוד: אמנם הוא נוח בסוגיה כאן, אבל להלכה הדבר מנוגד לפשטות הגמ' בכל מקום (עיי' נדה נא, א), שקיימא לן כר' ישמעאל שדבר שסופו לטמא לטומאה חמורה אינו זקוק להכשר מים או שרץ.

סיכום

נחלקו תנאים לגבי טומאת אוכלין בפרה אדומה ופרים ושעירים הנשרפים ושעיר המשתלח, ושלוש דעות בדבר: שיטת רבי מאיר שכל אלו מטמאים טומאת אוכלין, אפילו לא קיבלו טומאה ממקור אחר ("הכשר שרץ") ולא הוכשרו לטומאה ("הכשר מים"), בהתאם לכלל בנבלת עוף טהור, שכל דבר שעומד לטמא טומאה חמורה – קיימת בו כבר טומאת אוכלין הקלה. חכמים חולקים על ר' מאיר לגבי

21. אלא שהרמב"ן, המזכיר הכשר מים וגם הכשר שרץ, נוקט שלרבנן אין כלל דין סופו לטמא טומאה חמורה, ואילו בדעת הראב"ד אין זה ברור, ומלשונו (בפירושו השני) משמע שלדעתו רבנן מודים בדיון זה לגבי הכשר מים, וחולקים רק על הכשר שרץ (ובשפת אמת כאן נקט בדעת הראב"ד כרמב"ן). בהמשך הסוגיה על נבלת עוף טהור, שהגמ' דנה רק בדעת ר' מאיר על דין סופו לטמא טומאה חמורה, משתמע כשיטת הרמב"ן, וראה במערכה הבאה הערות 6-7.

22. לפי הכסף משנה – משום "חיבת הקודש". לפי הפירוש השני – משום "סופו לטומאה חמורה".

23. לרבנו תם – משום שאינם דומים לנבלת עוף טהור. לרמב"ן – חכמים חולקים על עיקר דין "סופו לטמא טומאה חמורה".

17. ולא כפי שהוסבר לעיל בדעת רש"י, שמשפט זה מוסב על הזרעים, והניגוד להם הוא נבלת עוף טהור, שאינה זקוקה להכשר ממקום אחר.

18. כך מפורש לכאורה במשנה בטהרות פ"א מ"א ועוקצין פ"ג מ"ג: "צריכה מחשבה ואינה צריכה הכשר", וסתם "הכשר" האמור במשנה הוא הכשר מים (וזהו ההקשר בכל הפרק בעוקצין שם), וראה גם אהלות פ"ג משנה ה-ו. גם דרשת תנא דבי ר' ישמעאל מ"על כל זרע זרוע" עוסקת בהכשר מים (לדיון בשיטה זו עיי' קהילות יעקב טהרות סי' מב).

19. נראה מלשונו של הראב"ד שבפירוש זה הוא מנסה ליישב את דעת הרמב"ם, ולכן העיר עליו את הערותיו שלהלן. מסתבר, אפוא, שדעתו נוטה לפירוש קמא.

20. עיי' חק נתן כאן ורעק"א על הרמב"ם בביאור דברי הראב"ד.